

Ljudevit Jonke

U sadašnjem trenutku našega vremena, u višenacionalnoj socijalističkoj, federativnoj i demokratskoj republici kao što je Jugoslavija, pitanja jezika i pisma naroda Jugoslavije izbila su u prvi plan naše pažnje i naših odluka. Tako je, sasvim naravno, i u Sekciji za međurepubličku suradnju i međunacionalne odnose Savezne konferencije SSRNJ u Beogradu 24. lipnja 1968. održana rasprava o pravnoj i praktičnoj ravnopravnosti jezika i pisama jugoslavenskih naroda. Među tezama pripremljenim za tu konferenciju, kojoj su prisustvovali i delegati iz SR Hrvatske, čitamo i ove zanimljive i dalekosežne misli:

»Dosljedno primjenjivanje ustavnog načela o ravnopravnosti jezika pretpostavka je ostvarivanja samoupravnih prava svakoga radnog čovjeka.

Ravnopravnost jezika i pisama naroda Jugoslavije izraz je i bitan konstitutivni element socijalističke federativne zajednice naroda i radnih ljudi Jugoslavije. Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakog naroda na samoopredjeljenje, na osnovu dubokih, trajnih, zajedničkih životnih interesa, na osnovu bratstva i jedinstva stvorenog u narodnooslobodilačkoj borbi, na osnovu naprednih društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i duhovnih težnja i kretanja radnih ljudi u pravcu izgradnje socijalističkih društvenih odnosa – udružili su se u Federaciju koja predstavlja zajednicu slobodnih, ravnopravnih i samostalnih naroda.

Politika i društvena praksa da narodi i radni ljudi u Federaciji ostvaruju svoja suvremena prava koja su izraz zajedničkih interesa, mora da važi i za pitanje ravnopravnosti jezika i pisama.«

U smislu takvih teza koje zajamčuju suvereno pravo svakog naroda i narodnosti, kako se sada dosta neadekvatno nazivaju narodne manjine, postavlja se za nas i pitanje kakvo je u takvom kontekstu pravo hrvatskog, srpskog, crnogorskog naroda i muslimanske etničke skupine. To je pitanje u prvom redu političko, a tek u drugom lingvističko, kako su s pravom istakli predstavnici SRH na spomenutom savjetovanju u Beogradu. A političko pravo za sve je te

---

brovačke književnosti i oduševljenja za narodnu pjesmu uzeli štokavsko-jekavski govor za književni jezik i da su se u toku vremena sve više i više približavali Vukovu jeziku. Napustiše dakle ikavski i kajkavski govor, i ako su u onim govorima imali dosta razvitu literaturu. Da je ovaj proces stvaranja književnog jezika kod nas trajao dugo vremena i trošio dosta narodne energije, ne treba napose isticati. I sada nakon obavljena posla postao je ovako stvoreni književni jezik nastavnim jezikom u našim školskim područjima: u Hrvatskoj i Slavoniji, u Bosni i Hercegovini, u Dalmaciji i Istri...« (*P. Štok, Srpski književni glasnik, Beograd, 1914. knj. 32. str. 388*). Usp. i mišljenje *Jovana Škerlića*: »Dalmatijska, a naročito dubrovačka književnost oko 1835. godine, za vreme ilirskog pokreta, bila je od velikog uticaja na stvaranje nove hrvatske književnosti. Dalmacija je u Hrvatskoj bila bliska po prošlosti, geografski, vrom i azbukom, i »dubrovcianisanje« ilirskih pisaca bilo je sasvim prirodno i pojamno« (*Istorija nove srpske književnosti, Beograd, 1921. II izd., str. 4*).

narode koji se služe lingvistički jednim narodnim jezikom potpuno jednako, pa se ništa za njih ne smije odrediti na što oni ne bi pristali. Na osnovi jednog narodnog jezika razvili su se u toku višestoljetnog jezičnog razvoja posebni književni jezici u pojedinim dijalektima te su se u starijem stadiju i nazivali posebnim imenima: hrvatski (već »Judita« Marka Marulića g. 1521), srpski, slovinski, slavonski, dalmatinski, bosanski, slavenosrpski, ilirski. Danas sve te nazive zamjenjuju određeniji nazivi: hrvatski književni jezik, srpski književni jezik, hrvatski ili srpski jezik, srpskohrvatski, hrvatskosrpski književni jezik. Od Novosadskog dogovora g. 1954. uobičajen je u službenoj upotrebi naziv hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski književni jezik. A ipak ta dva naziva ne znače već isto: hrvatskosrpski označava ijekavsku varijantu književnog jezika kako se ona razvila pretežno u Hrvatskoj, a srpskohrvatski označava ekavsku varijantu književnog jezika kako se ona razvila pretežno u Srbiji. Dakako, postoji i istoznačnost tih dvaju naziva. Ali premda ijekavski i ekavski tip književnog jezika nazivamo s lingvističkog gledišta varijantama, ipak te varijante u književnoj, naučnoj i stručnoj upotrebi izvršavaju u potpunosti funkcije književnog jezika, pa ih stoga i politički i zakonski valja tretirati kao književne jezike s potpuno jednakim pravima. Ta su im jednaka prava priznale i izjave Izvršnih komiteta Centralnih komiteta Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, koje su objavljene u Vjesniku 22. i 30. prosinca 1967. i 20. ožujka 1968. Sve to, dakako, znači da se s političkog i ustavnog gledišta treba da zajamče ne samo prirodna prava slovenskog i makedonskog jezika nego i hrvatskosrpskog i srpskohrvatskog jezika u gorespomenutom tumačenju i smislu. Treba dakle zajamčiti s političkog i ustavnog gledišta prava četiriju spomenutih jezika, da bi se u potpunosti osiguralo pravo svakog naroda na njegov tip književnog jezika. (Tako je to na spomenutom sastanku formulirao i predstavnik SRH.) To naravno potvrđuje i pravo naroda Crne Gore i Bosne i Hercegovine prema njihovoj situaciji, koju je za Bosnu i Hercegovinu okarakterizirao u svojoj izjavi IK CK SK Bosne i Hercegovine dopuštajući na svom teritoriju ravnopravnu upotrebu obiju spomenutih varijanata. Sve nas dakle zanima kakve će zakonodavne stilizacije o tom pitanju biti unesene u novi ustav. To je jedno od najaktualnijih jezičnih pitanja sadašnjeg trenutka.

Pored političkih prava svakoga naroda moraju biti zaštićena i njegova prirodna prava. Premda je dobro da u službenoj, a pretežno i u naučnoj upotrebi, jezik nazivamo složenicom od obadva sastavna dijela (hrvatskosrpski, srpskohrvatski), ipak po prirodnom pravu moramo zaštititi u svakidašnjoj upotrebi i narodni naziv za jezik (hrvatski, srpski). To izričito kazuje i Novosadski dogovor iz g. 1954. u 2. tački Zaključka: »U nazivu jezika nužno je uvijek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dijela.« U neslužbenoj dakle upotrebi vlada i po tom tekstu sloboda. A kad se u svemu tome uspostavi potpuna jezična ravnopravnost, u čemu je već i dosadašnja praksa u samouprav-

nom razdoblju učinila zaista mnogo, tada će se to po spomenutim tezama moći nazvati »suštinskim elementom pobjede samoupravnih načela, a protiv konzervativnih težnja etatizma i birokratizma«.

Sve to, dakako, ne znači stavljanje ograda između varijanata, nego stvaranje ravnopravnih odnosa i utvrđivanje skladne suradnje svih zainteresiranih na zajedničkoj jezičnoj problematici, ondje gdje je zajednička, a to je dosta često. Tako smo npr. od g. 1954. svjedoci zajedničke suradnje Matice srpske i Matice hrvatske na izradivanju zajedničkog pravopisa i zajedničkog rječnika književnog jezika. Dok je Pravopis iz g. 1960. u osnovi dobro izbalansiran poštujući u glavnim linijama osobitosti i navike obiju varijanata, za Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, koji je izašao potkraj 1967, to se već ne bi moglo reći. Premda je taj rječnik zasnovan na ravnopravnoj osnovi, obrađujući podjednak broj hrvatskih i srpskih pisaca od Ivana Mažuranića i Vuka Karadžića do g. 1956. kad je počela ekscerpcija, ipak je on u obradi rječničkog fonda u znatnoj mjeri primijenio unitaristički način obrađivanja. Da navedem samo nekoliko primjera: riječ *kisik* upućena je radi značenja na riječ *kiseonik* te je ondje i obrađena, a riječ *vodonik* upućena je na riječ *vodik* te je ondje i obrađena, po načelu abecednog reda. Zatim, tumačenja riječi imaju prečesto tekst kakvim se nigdje ne govori i ne piše; npr. uz riječ *azot* čitamo tumačenje: »gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka«. I to je jednako u latiničkom i ćiriličkom tekstu. Na taj način ne dobiva se podatak kojoj varijanti pripada koja riječ, sve u težnji za ujednačivanjem, unitaristički, a to onda znači da rječnik nije dovoljno informativan, pa takav postupak izaziva nezadovoljstvo jer se smatra da uopće ne priznaje postojanje varijanata i da sve hoće da poistovjeti i ispreplete. Takvih unitarističkih postupaka ima više, pa je to i izazvalo oštre kritike četvorice recenzenata u 1. broju časopisa *Kritika* 1968. Jedan recenzent izražava mišljenje da je bolje da se preostale četiri knjige i ne pojave, da se dakle obustavi dalje izdavanje rječnika, a trojica misle da bi iduće knjige trebalo popraviti izostavljanjem unitarističkih obrada riječi i pružanjem potrebnih obavještenja i za jednu i za drugu varijantu. Ali recenzenti su inače u koječemu pretjerali. Ne može se sa znanstvenoga gledišta usvojiti mišljenje da u rječnik *suvremenoga* književnog jezika treba da uđe i leksički fond Gundulića i Držića, a isto tako i sav fond Bogoslava Šuleka. U recenzijama ima i pogrešnih uočavanja i interpretacija. Moje je mišljenje da se preostale četiri knjige mogu prirediti tako da se uklone unitaristička zastranjivanja koja su pod utjecajem unitarističkog razdoblja došla do izražaja u prvim dvjema knjigama, a i prve dvije knjige da se za drugo izdanje prerade na takav način. Jer pri odluci o tom ne valja smetnuti s uma da je građa za preostale četiri knjige obrađena već sa 75%, tako da bi se knjige mogle razmjerno brzo pojavljivati na tržištu. Treba uzeti u obzir da mi do sada uopće nemamo takva rječnika književnog jezika, dokumentirana primjerima iz djela suvremenih književnika, znanstvenih radnika,

raznih struka, umjetnosti, publicistike, sporta, pa nam je takav rječnik neophodno potreban, a ako sada prekinemo rad na njegovu dovršivanju, tko zna kad ćemo opet prionuti uz takav posao. Uostalom, o tom će se donijeti odluka na predviđenom sastanku predstavnika Matice hrvatske i Matice srpske, zagrebačke i beogradske redakcije. Taj će skup jamačno sa svom ozbiljnošću razmotriti argumente i jedne i druge strane. Pri tom je dakako nužno riješiti i teški izdavački problem financiranja ovoga skupog posla, zbog kojeg je Nakladni zavod Matice hrvatske došao u krizu.

Među aktualna jezična pitanja ide svakako i izrađivanje specijalnih rječnika. Pored zajedničkog hrvatskosrpskog rječnika nama su potrebni i rječnici kajkavskog i čakavskog dijalekta i književnog jezika, zatim rječnici leksičkog blaga hrvatske štokavske književnosti, suvremene i starije, pa i rječnici jezika pojedinih pisaca, dakako znatnijih, što već postoji u naroda s većom izdavačkom djelatnošću i s većim naučnim institutima. Naši instituti za jezik i književnost imaju tako ograničen broj naučnih kadrova da se svaki opsežniji zadatak mora izvršavati desetak i više godina, te se današnja generacija ne može poslužiti rezultatima nauke danas, nego tek u buduće vrijeme. Na rječniku kajkavskog dijalekta već se radi u Institutu za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, ali teško je u takvim prilikama određeno reći kad će on zaista biti dovršen. Podsjetimo se samo na Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije kojemu je prvi svezak izašao iz štampe g. 1878. a još mu nisu objavljeni posljednji svesci, iako su obrađeni, tako da se po svemu čini da će biti završen tek o svojoj stogodišnjici, tj. g. 1978. Zaista, društvo duguje tim važnim granama nacionalne nauke mnogo veću pažnju nego što ju je poklanjalo do sada. Mladih naučnih kadrova ima, samo im treba osigurati radna mjesta u institutima.

Izdavačke mogućnosti za lingvistička djela također su vrlo ograničena, pa nam se po neostvarenim mogućnostima čini da je to prilično sterilna grana naše nauke. Naprotiv, u rukopisu nam leži Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika prof. Petra Skoka, pa Rječnik hrvatskih književnika od 1836. do 1941. prof. Julija Benešića, zatim opsežne naučne monografije o jeziku i stilu književnika Ante Kovačića, Augusta Šenoec, Antuna Gustava Matoša, Hasana Kikića, koje su izrađene kao doktorske disertacije, pa monografije o govoru Karlovca i okolice, o turopoljskom govoru, o govoru otoka Vrgade i dr. Zbog takvih izdavačkih prilika jedan je naš lingvist dao na štampanje svoj rječnik srednjodalmatinske čakavštine njemačkom izdavaču, a tako je i značajno i za nas potrebno i omašno djelo mladog našeg lingvisti Josipa Matešića »Odostražni rječnik srpskohrvatskog jezika« izašlo g. 1967. u Wiesbadenu, jer pisac nije mogao naći izdavača kod nas. Sve su to vrlo aktualna pitanja nad kojima uzalud razbijamo glavu.

Još je nešto vrlo aktualno iz ove tematike, a to su veoma zastarjela shvaćanja o književnom jeziku koja datiraju iz 19. i iz početka 20. stoljeća. Pod

utjecajem starih lingvističkih shvaćanja mnogi naši, i vrlo školovani inače ljudi, ne znaju razliku između govornog, razgovornog, narodnog jezika i između književnog jezika. Mnogo ih zbunjuje neadekvatna lozinka »Piši kao što govoriš«. Ona se danas može odnositi samo na fonetski način pisanja, a ne na jezični izraz. Jer narodni, razgovorni jezik ima na tako velikom jezičnom području kao što je naše, uistinu mnogo različitosti, a književni jezik je obogaćeni, probrani, viši tip narodnog jezika s jasno određenom kodifikacijom i normom, koje obavezuju na svakom javnom mjestu i u svakom tekstu u kojem se služimo književnim jezikom. Razgovarati možemo kako hoćemo, ali pisati moramo onako »kako dobri pisci pišu« i kako propisuju kodifikacije i norme. Kad bismo se toga držali, ne bi bilo toliko nesporazuma o jeziku koliko ih ima.

I napokon, u drugoj polovici 20. stoljeća zaista bi bilo vrijeme da se oslobodimo unitarističkih shvaćanja o jeziku Hrvata i Srba iz 19. stoljeća i iz prve polovice 20. stoljeća. U diskusijama o jeziku mnogi se naši, i dobronamjerni ljudi pozivaju na Bečki književni dogovor iz g. 1850. i na Skerlićevu anketu iz 1913/14. Po Bečkom književnom dogovoru svi bi Hrvati i Srbi trebali da pišu ijekavski jer »jedan narod treba jednu književnost da ima«, kako su tada u uvodu rekli. Po Skerlićevoj anketi o jeziku svi bi Srbi i Hrvati trebali da pišu ekavski jer su oni, prema njegovu shvaćanju, zapravo jedan narod. To su bila shvaćanja zasnovana na nerealnoj procjeni situacije. Svi mi danas znamo da Hrvati i Srbi nisu jedan narod, nego dva, i da hrvatskim ili srpskim jezikom pored Hrvata i Srba govore i pišu i Crnogorci i bosanskohercegovački Muslimani. Prema tome unitarističko gledište o jeziku tih naroda uopće ne dolazi u obzir, nego naše današnje, demokratsko, socijalističko, federalističko, onako kako je formulirano u tezama SSRNJ na početku ovoga članka.

Uopće, sva sporna pitanja o jeziku treba rješavati na temelju takvih principa koji jasno priznaju prava naroda, narodnosti i etničkih skupina, na temelju činjeničnog, stvarnog stanja i prirodnog prava, a ne na temelju romantičnih mitova, pa će se stvoriti skladna atmosfera suradnje te neće dolaziti ni do presizanja ni do sukoba ni do kvarenja međunacionalnih odnosa.

PREZENT SVRŠENIH GLAGOLA U SINTAKTIČKOM RELATIVU

Sreten Živković

Predmet je ove rasprave: da li je jezički (gramatički) opravdana upotreba perfekta svršenih glagola umjesto prezenta u zavisnim rečenicama, ovdje ograničeno na antecedentne vremenske rečenice. Potaknut činjenicom da sve više nailazimo na primjere gdje je u takvim rečenicama upotrebljen perfekt mjesto prezenta svršenog glagola, napisao sam članak »*Upotreba perfekta u*